

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДРУЧНИКА ДЛЯ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

С. Е. Трубачева,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: trubachevas@gmail.com*

У статті розглянуто особливості змісту, структури та функцій компетентісно орієнтованого підручника для основної школи, які повинні забезпечувати організацію активної пізнавальної діяльності учнів, залучення їх до навчання в освітньому інформаційному середовищі з використанням нових технологій.

Систематизовано основні параметри, які характеризують діяльнісно-компетентісну спрямованість підручника. Усі знання в підручнику повинні бути розкриті відповідно до сучасного рівня розвитку науки, техніки і культури на рівні, який враховує вікові особливості учнів, згідно з навчальною програмою, акцент на практичні результати, формування особистісного досвіду в процесі навчання та розвиток загальної здатності до навчання.

Якісний підручник повинен характеризуватися доцільним відбором навчального матеріалу, оптимальними методами його презентації, організацією різних видів навчальної діяльності учнів, спрямованою на розвиток пізнавальних інтересів, формування універсальних навчальних результатів та освітніх компетентностей.

Ключові слова: підручник для основної школи; компетентісний підхід; дидактичні особливості.

Постановка проблеми. Провідні освітянські документи визначають компетентісно орієнтований підхід пріоритетом розвитку сучасної вітчизняної системи освіти. Компетентності стають універсальною базою підготовки учнів в основній школі для вирішення протиріччя між необхідністю постійно поповнювати знання та неможливістю постійно утримувати у пам'яті велику кількість інформації. Реалізація компетентісного підходу сприяє значному інтелектуальному розвитку учня, його абстрактного мислення, саморефлексії, самовизначення, самооцінки та критичного мислення, які розвиваються у підлітковому віці

[1; 3; 4; 5]. Позитивне ставлення до навчальної діяльності в цьому віці визначається якраз такими способами навчальних дій, які роблять підлітків більш незалежними, більш дорослими у власних очах. З боку вчителя їм імпонує лише його підтримка чи допомога. Тому підручник як основний засіб навчання, ґрунтуючись на компетентнісній стратегії, має орієнтувати учнів на різні самостійні форми занять, які полегшують засвоєння ними способів розумових дій, підвищують статусність самостійно набутих знань між однолітками, сприяють формуванню самостійності поглядів, життєвої практичності, акцентують увагу на значущості знань для професійного самовизначення та майбутнього благополуччя [3; 5; 6].

Аналіз літератури з проблеми дослідження. Сучасний підручник є основним засобом в організації та управлінні навчальною діяльністю учня та орієнтиром у полі інформації, він відображає основи сучасних наукових знань у єдиній структурі навчального матеріалу. Якісний підручник має сприяти реалізації таких важливих напрямів удосконалення процесу навчання, як добір дидактично доцільного та обов'язкового для засвоєння усіма учнями навчального матеріалу, виявлення оптимальних способів його подання, організація навчальної діяльності, розвиток пізнавального інтересу учнів і сприяння формуванню в них універсальних освітніх результатів – навчальних компетентностей [3; 4; 5; 6].

Дослідженню можливостей шкільного підручника у реалізації компетентнісного підходу в освіті присвятили свої роботи Н. М. Бібік, М. В. Головка, І. П. Гудзик, Т. М. Засекіна, В. В. Мелешко, О. В. Онопрієнко, С. П. Паламар, М. І. Піддячий, В. Г. Редько, О. Я. Савченко, О. М. Топузов, А. В. Хуторської та багато інших. Значної уваги потребує питання систематизації дидактичних особливостей компетентнісно орієнтованого підручника для основної школи.

Формулювання цілей статті і постановка завдань. Компетентність як інтегрований результат індивідуальної навчальної діяльності учнів формується на основі оволодіння змістовими, процесуальними і мотиваційними освітніми компонентами, які мають відобразитися у шкільному підручнику [1; 4; 6; 7]. Стаття має на меті розкрити дидактичні особливості реалізації компетентнісного підходу у підручниках для основної школи через характеристику їхніх основних параметрів: функцій, структури, змісту, системи вправ і завдань, орієнтаційного апарату.

Виклад основного матеріалу. Для особистісного зростання підлітка особливої значущості набувають самостійно отримані в

процесі навчання знання. Їх цінність полягає, насамперед, у розширенні кругозору учня. Вперше у перехідному віці виявляється самостійна спрямованість на пошук нових знань. Підлітки, прагнучи зайняти значуще місце серед дорослих людей, виходять за межі навчальної діяльності, що виступає для них як обов'язок віку, і шукають собі місце в міжособистісному спілкуванні з приводу вирішення важливих справ в організаційній, суспільно-корисній роботі, у навчально-освітніх заходах, у суспільно-політичному житті. Якщо підліток не бачить життєвого призначення окремих знань, то в нього зникає інтерес до відповідних предметів. Тому важливо, щоб у підручнику, як основному засобі навчання, поряд із збереженням актуальності цієї позиції акцентувалося на практичній значущості набутих знань та продуктивності освітнього результату. При цьому пріоритет має надаватися ідеям фундаменталізації змісту освіти: реалізації діяльнісного, системного та аксіологічного підходів, універсалізації навчальних дій учнів на міжпредметній та метапредметній основах, орієнтації на досягнення ключових і предметних компетентностей [6]. Сучасний підручник є головним засобом в організації та управлінні навчальною діяльністю учня та орієнтиром у полі інформації. Він позиціонується передусім як основа формування навичок самоосвіти, інструмент організації активної пізнавальної діяльності учнів, засіб демонстрації застосування нових технологій, що мотивують школяра на оновлення знань відповідно до своїх освітніх потреб. Підручник не лише використовується як джерело інформації для учнів, а й дає змогу спрямувати й організувати шлях пізнання, проникнути в сутність досліджуваних предметів і явищ, забезпечити фундаментальне та вмотивоване розкриття навчального змісту, спонукає учня до самостійності, розвиває потребу до подальшої самоосвіти та використання різних джерел інформації освітнього середовища [3; 6].

З огляду на зміни, що відбуваються в сучасній педагогічній науці та освітній практиці, слушно виокремити такі функції сучасних підручників: а) інваріантні – інформаційна, трансформаційна, систематизації, контролю, мотиваційна, розвивально-виховна; б) варіативні – самоосвіти, інтегративна, координаційна, управлінська, розвиток предметних і ключових компетентностей, розвиток самостійної пізнавальної діяльності в інформаційному просторі. Варіативна для сучасного етапу становлення шкільної навчальної книги функція розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів у інформаційному просторі стає пріоритетною за значимістю з-поміж функцій підручника. Завдання цієї

функції полягає у сприянні розвитку проектної та дослідницької діяльності учнів.

Функції шкільного підручника реалізуються через усі структурні компоненти підручника, що забезпечують його стабільність і сучасність. Він може містити систематизовану навчальну інформацію, наведену в різній формі (текстовій, ілюстративній, графічній, статистичній тощо), на різних носіях (друкованих, електронних).

Структура класичної моделі підручника має охоплювати три основні блоки: 1) вимоги до результатів роботи учня з підручником (що саме учень має запам'ятати або вивчити в готовому вигляді; яку інформацію можна сприйняти як проблеми, що розв'язуються у підручнику з повними даними; які питання учень має вирішити самостійно; які дослідження, проекти, практичні роботи, завдання та вправи потрібно виконувати обов'язково, а які – за власним бажанням); 2) текстовий блок, який поділяється на основний, додатковий та пояснювальний; 3) блок діяльнісного спрямування (питання і завдання на репродуктивну, проектну, творчу, емоційно-ціннісну, рефлексивну, контрольну-оцінну діяльність).

До основних параметрів, що характеризують сучасний підручник як компетентісно орієнтований, можна зарахувати наступні. Отже, підручник має бути:

1) заснований на принципі науковості та зображувати в своїй сфері знань широку наукову картину світу, що відображає ієрархію, супідрядність законів і закономірностей, наукових теорій, концепцій, гіпотез, понять, термінів;

2) зорієнтований на фундаментальні знання, які слугують першоосновою безперервної освіти, формування практичних навичок і вмій;

3) забезпечує компетентісну спрямованість змісту освіти (в основу підручника закладено програмний зміст освіти з орієнтацією на формування та розвиток універсальних знань, загальнонавчальних умінь, розвиток предметних та ключових компетентностей);

4) має бути діяльнісно зорієнтованим і спрямовувати учнів на навчально-інформаційну, рефлексивну, творчу, комунікативну, проектну, дослідницьку, емоційно-ціннісну, оцінну діяльність;

5) підручник має забезпечувати будь-який бажаний рівень вивчення навчального предмета, а не бути розрахованим на середнього учня; відповідно, спосіб викладення навчального матеріалу, організація навчальних текстів, системи вправ і тестів, довідни-

кова інформація повинні бути розраховані на можливість вибору учнем шляху засвоєння поданого матеріалу на різних рівнях;

б) система вправ і завдань у підручнику повинна бути спрямована на вдосконалення різних практичних умінь і навичок, формування та розвиток досвіду предметної, міжпредметної та загальнонавчальної діяльності учнів, стимулювати в них уміння користуватися усіма видами мовленнєвої діяльності для спілкування та пізнання, уміння взаємодіяти з іншими людьми, виконувати різні соціальні ролі в групі та колективі;

7) значну роль у реалізації діяльнісної та компетентнісної спрямованості сучасного підручника відіграє його орієнтаційний апарат, зокрема система рубрик – рубрикація. У підручниках часто застосовуються словесні, графічні та зображувальні рубрики.

Важливого значення набуває спосіб викладу навчальної інформації, в якому робиться акцент на процесуальному характері його сприйняття та засвоєння. Основними напрямками трансформації змісту навчального предмета є: правильність літературної та наукової мови; дидактичне перероблення навчального матеріалу, яке забезпечує доступність змісту для певної вікової групи учнів; встановлення значущих для учнів зв'язків вивченого матеріалу з життям і практикою; оптимальна активізація навчання учнів; сприяння засвоєнню способів діяльності щодо певного визначеного кола понять, процесів, явищ, об'єктів, фактів. Ефективним також є використання в тексті підручника наочності у вигляді фотографій, малюнків, моделей, діаграм, схем, які супроводжують навчальний матеріал і посилюють його навчальне, виховне та розвивальне значення. Ілюстрація у підручнику повинна мати цінність документа, бути доступною для розуміння, якісно виготовленою і відповідати високим естетичним якостям.

В основі вимог відповідності тексту підручника психолого-віковим особливостям учнів лежать логіко-психологічні особливості розуміння текстів учнями. У процесі створення підручника варто враховувати норми часу, відведені на вивчення матеріалу. Це передбачає необхідність дотримуватися середнього обсягу навчального матеріалу, призначеного для вивчення на одному уроці, тобто обсягу одного параграфу (теми). Фактичний обсяг параграфу обчислюється на підставі швидкості читання школярів різного віку і становить для підручників 5–6 класів 2,5–3 сторінки; 7 класу – 3,0–3,5 сторінки; 8 класу – 3,5–4,0 сторінки; підручники для 9 класу – 4,0–4,5 сторінки основного тексту; додатковий і пояснювальний тексти обсягом близько 30% від основного тексту; ілюстративний матеріал – 30% від загального (фактичного)

обсягу підручника [2]. Наведені норми, насамперед, належать до підручників з гуманітарних і природничих предметів.

Вимогу ясності мови підручника визначає і обсяг речення у навчальному тексті з точки зору психології засвоєння матеріалу. Для підручників 5-х класів – 8–9 слів; 6–7 класів – 10–12 слів; 8–9 класів рекомендуються речення довжиною не більше 12–14 слів. Від психолого-вікових особливостей школярів залежить і рекомендована середня довжина слів з кількістю букв не більше 11 (8–9 класів). Значну роль у процесі викладу навчального матеріалу відіграє співвідношення речень у тексті між описовими, пояснювальними, оцінювальними та нормативними – пропорція складає приблизно 60 : 30 : 5 : 5.

Основними ознаками реалізації діяльнійшої спрямованості змісту освіти та компетентнісного підходу в шкільному підручнику можна вважати наступні:

1) щодо цілей освіти – випереджуюче цілепокладання, спрямоване на розвиток в учнів адаптаційних якостей та здатності вирішувати проблеми на основі критичної рефлексії та вибору;

2) щодо відбору змісту освіти – уведення в зміст метапредметних категорій, пов'язаних з організаційними, рефлексивно-оцінними, інформаційно-пізнавальними, комунікативними, емоційно-ціннісними видами діяльності;

3) про реалізацію компетентнісної орієнтації підручника свідчить його спрямованість на організацію таких видів діяльності: проектна, дослідницька, творча діяльність учня, залучення учнів до колективних видів робіт, стимулювання прояву учнями оцінювальної позиції стосовно організації та виконання навчальних завдань, рефлексивне осмислення отриманих результатів; результат такої діяльності має передбачати створення учнем відповідної освітньої продукції;

4) щодо вибору освітніх технологій – орієнтація на технології, які передбачають суб'єктну позицію учня на етапах постановки цілей своєї діяльності, вибору засобів і способів діяльності та оцінки отриманих результатів; застосування ситуативних завдань, які передбачають методичну багатоваріантність їх використання;

5) щодо організації освітнього процесу – орієнтація на модульний принцип організації, можливість використання підручника в процесі роботи за міжпредметними програмами у процесі проектної діяльності та інших відкритих форм роботи;

6) щодо контролю за освітніми результатами – вихід у процесі контролю й оцінки за межі предметних результатів, орієнтація на оцінку сформованості навчальних компетентностей учнів.

Висновки. У статті розкрито дидактичні особливості реалізації компетентнісного підходу у підручниках для основної школи через характеристику їх основних параметрів: інваріантних та варіативних функцій, основних структурних компонентів, принципів відбору змісту навчального матеріалу, системи вправ і завдань, орієнтаційного апарату. Визначено основні ознаки реалізації діяльнісної спрямованості змісту освіти та компетентнісного підходу в шкільному підручнику щодо цілей освіти, добору змісту освіти, визначення пріоритетних видів навчальної діяльності учнів, організації освітнього процесу з використанням сучасних технологій навчання та контролю за освітніми результатами.

Література

1. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті / Н. М. Бібік // Український педагогічний журнал. – № 1. – 2015. – С. 47–58.
2. Основные логико-психологические требования к школьному учебнику [Електронний ресурс] // Приказ Министерства образования Республики Беларусь от 23.06.1999 N 403 “Об утверждении документов по улучшению качества школьных учебников”. – Режим доступа: <http://www.pravo.levonevsky.org/bazaby11/.../text341.htm>
3. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії / О. І. Пометун // Український педагогічний журнал. – № 2. – 2015. – С. 146–157.
4. Савченко О. Я. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв’язані проблеми / О. Я. Савченко // Рідна школа. – № 5. – 2014. – С. 12–17.
5. Топузов О. М. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення / О. М. Топузов // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів : посібник / за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 26–29.
6. Трубачева С. Е. Загальні питання теорії підручника / С. Е. Трубачева // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів : посібник / за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 39–43.
7. Хуторской А. В. Место учебника в дидактической системе [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0608.htm>

References

1. Bibik N. M. Perevahy i ryzyky zaprovadzhennya kompetentnisnogo pidkhdodu v shkil'niy osviti / N. M. Bibik // Ukrayins'kyy pedahohichnyy zhurnal. – No 1. – 2015. – S. 47–58.
2. Osnovnyie logiko-psihologicheskie trebovaniya k shkolnomu uchebniku // Prikaz Ministerstva obrazovaniya Respubliki Belarus ot 23.06.1999 N 403 “Ob utverzhdenii dokumentov po uluchsheniyu kachestva shkolnyih uchebnikov” [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.pravo.levonevsky.org/bazaby11/.../text341.htm>
3. Pometun O. I. Realizatsiia kompetentnisnogo i diallnisnogo pidkhdodiv u suchasnomu pidruchnyku istorii / O. I. Pometun // Ukrainskyi pedahohichnyy zhurnal. – № 2. – 2015. – S. 146–157.
4. Savchenko O. Ya. Uprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhdodu v pochatkovu osvitu: zdobutky i nerozviazani problem / O. Ya. Savchenko // Ridna shkola. – № 5. – 2014. – S. 12–17.
5. Topuzov O. M. Kompetentnisni zasady suchasnoho pidruchnykotvorennya / O. M. Topuzov // Ekspertyza shkil'nykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy dlya ekspertyzy elektronnykh versiy proektiv pidruchnykiv dlya uchniv 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv : posibnyk / za zah. red. O. M. Topuzova, N. B. Vyatkinoyi. – K. : Pedahohichna dumka, 2016. – S. 26–29.
6. Trubacheva S. E. Zahal'ni pytannya teorii pidruchnyka / S. E. Trubacheva // Ekspertyza shkil'nykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy dlya ekspertyzy elektronnykh versiy proektiv pidruchnykiv dlya uchniv 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv : posibnyk / za zah. red. O. M. Topuzova, N. B. Vyatkinoyi. – K. : Pedahohichna dumka, 2016. – S. 39–43.
7. Hutorskoy A. V. Mesto uchebnika v didakticheskoy sisteme [Elektronniy resurs] / A. V. Hutorskoy. – Rezhim dostupa: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0608.htm>

Трубачева С. Э.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ОРИЕНТИРОВАННОГО УЧЕБНИКА ДЛЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

В статье рассмотрены особенности содержания, структуры и функций компетентностно ориентированного учебника для основной школы, которые должны обеспечивать организацию активной познавательной деятельности учащихся, привлечение их к обучению в образовательной информационной среде с использованием новых технологий. Систематизированы основные параметры, которые характеризуют деятельностно-компетентностную направленность учебника. Все знания в учебнике должны быть раскрыты в соответствии с современным уровнем развития науки, техники и культуры на уровне, который учитывает возрастные особенности учащихся, в соответствии с учебной программой с акцентом на практические результаты,

формирование личностного опыта и развитие общей способности к обучению. Качественный учебник должен характеризоваться целесообразным отбором учебного материала, оптимальными методами его презентации, организация различных видов учебной деятельности учащихся, направленной на развитие познавательных интересов, формирования универсальных учебных результатов и образовательных компетентностей.

Ключевые слова: учебник для основной школы; компетентностный подход; дидактические особенности.

Trubacheva S.

DIDACTIC FEATURES OF THE COMPETENCE-ORIENTED TEXTBOOK FOR PRIMARY SCHOOL

In the article the peculiarities of the content, structure and functions of the competence-oriented textbooks for primary school. The main parameters that characterize its activity-competence orientation are systematized. The modern textbook is positioned in the first place, as the main means of learning, which is the basis of forming key and subject competences. Its functions and structure shall enable the organization of active cognitive activity of students, to attract them to learning in an educational information environment using new technologies.

All the knowledge in the textbook should be disclosed in accordance with the modern level of development of science, technology and culture at a level that clearly takes into account the age abilities of students included in the curriculum, focus on practical results, the formation of personal experience in learning and development General learning ability. It is positioned primarily as a basis for forming the skills of self-education, tool organization of active cognitive activity of students, the means of demonstrating the use of new technologies that motivate students to update knowledge in accordance with their needs. The basis of the requirements of conformity of the text of psychological and age peculiarities of the pupils are logical-psychological features of the students understanding of the texts. Important to the way of presentation of educational information, in which the emphasis is placed on the procedural nature of its perception and assimilation.

Quality textbook should have a useful selection of study material, the best methods of its presentation, organization of various types of learning activities of students aimed at the development of cognitive interests and the promotion of universal learning outcomes and educational competencies.

Keywords: a textbook for primary school; the competence approach; didactic features.